

Remco Sleiderink, Veerle Uyttersprot, Bart Besamusca (red.)

Maar er is meer

Avontuurlijk lezen in de
epiek van de Lage Landen

Studies voor Jozef D. Janssens

Davidsfonds/Literair
Amsterdam University Press

REMCO SLEIDERINK

LODEWIJK VAN VELTHEM

De onnoemelijke ambitie van een Brabantse dorpspastoor

Een episch dichter van formaat

Op het laatste blad van de Lancelotcodex (Den Haag, KB, 129 A 10) staat een intrigerende aantekening: *hier indet boec van Lancelote dat heren Lodewijcs es van Velthem* (hier eindigt het boek over Lancelot dat van heer Lodewijk van Velthem is). Jarenlang heeft men gemeend dat dit louter een bezittersmerk zou zijn, maar meer en meer onderzoekers zijn er inmiddels van overtuigd geraakt dat deze notitie kan worden beschouwd als de eigenhandige signatuur van de compiler die zich al die Arturteksten eigen had gemaakt door ze op indrukwekkende wijze samen te smeden tot één grote geschiedenis.¹ Die hypothese is des te aantrekkelijker daar Lodewijk van Velthem tevens de belangrijkste auteur en samensteller is geweest van een omvangrijk *Boec van Merline*. Daarin verwerkte Lodewijk de *Historie van den Grale* van Jacob van Maerlant en voorzag die tekst van een uitvoerig vervolg dat zich afspeelt tijdens de eerste regeringsjaren van koning Artur. Aangezien in deze continuatie, die volgens het colofon voltooid werd op Witte Donderdag 1326, meer dan eens wordt verwezen naar passages die inderdaad voorkomen in het *Boec van Lancelote*, mogen we aannemen dat deze boeken bedoeld waren om samen te functioneren.²

De bedoelingen die Lodewijk van Velthem had met de samenstelling van de zeer omvangrijke epische cyclus rond de tovenaars Merlijn, koning Artur en diens ridders van de Ronde Tafel, zijn niet rechtstreeks uit de tekst af te leiden. Afgezien van de voltooiingsdatum van het *Boec van Merline*, geeft de dichter ook geen concrete informatie over zichzelf of over het ontstaan van de teksten. Dat deed hij echter wel in de voortzetting die hij voordien maakte van Maerlants wereldkroniek, de *Spiegel historiael*. De autobiografische passages die hij daarin verwerkte, maken het mogelijk zich een beeld te vormen van de schrijver. Zo kan worden nagegaan in welk milieu de auteur aanvankelijk actief was, maar ook – en dat is in het onderzoek nog te weinig onderkend – wat zijn drijf-

veren waren bij het schrijven. Doordringen in de geest van deze dode dichter blijft uiteraard onmogelijk, maar wie bereid is mee te gaan op deze ontdekkingsstocht in de *Spiegel historiael* zal gaandeweg de contouren zien opdoemen van een schrijver met een onnoemelijke ambitie.

Curriculum vitae

De voortzetting van de *Spiegel historiael* kwam in twee fasen tot stand. Blijkens de overgeleverde epiloog voltooide Lodewijk van Velthem op 3 augustus 1315 de *Vierde pertie* (het vierde deel), een deel waaraan Jacob van Maerlant wel was begonnen, maar dat hij niet had kunnen afronden omdat hij tijdens het schrijven *sijs levens faeliede* (overleed). Waar Jacob de pen moest neerleggen na de beschrijving van de eerste kruistocht, trok Lodewijk de wereldgeschiedenis nu door tot 1270, het jaar waarin de Franse koning Lodewijk IX in Tunis overleed. Hij baseerde zich daarbij grotendeels op het *Speculum historiale*, de geleerde wereldkroniek die Vincentius van Beauvais rond het midden van de dertiende eeuw had geschreven.³

Op de *Vierde* volgde al snel een *Vifte pertie* (een vijfde deel).⁴ Een kleine chronologische overlap voor lief nemend en op basis van uiteenlopende bronnen vertelt Lodewijk daarin de geschiedenis sedert 1247. Dat verhaal heeft hij verdeeld over zes boeken die elk een regeerperiode van een koning of keizer van het Duitse rijk omvatten. Hij was daarmee klaar op 14 augustus 1316. Toch was de *Vifte pertie* op dat moment nog niet voltooid, want de auteur wilde zich, op basis van verschillende bronnen, in een zevende en achtste boek nog wagen aan voorspellingen en uitspraken over gebeurtenissen die nog stonden te gebeuren. Hij meende inmiddels genoeg aanwijzingen te hebben verzameld om aannemelijk te kunnen maken dat de eindtijd nu werkelijk op handen was. Hoelang Lodewijk aan deze laatste twee boeken heeft gewerkt, is niet bekend maar waarschijnlijk werd de kroniek nog in het jaar 1316 afgerond.

Voor al in de *Vifte pertie* is veel informatie te vinden over Lodewijks eigen voorgeschiedenis, al is die niet altijd even gedetailleerd. De dichter zegt terloops dat hij van *Brabant* is, maar laat verder niets los over zijn herkomst.⁵ Ook naar zijn geboortjaar kan men enkel gissen. Wel wordt duidelijk dat hij reeds voor het einde van de dertiende eeuw toegang had tot de hogere maatschappelijke kringen. De kroniekschrijver vertelt immers hoe hij zelf hoorde wat hertog Jan I van Brabant († 1294) in vertrouwen zei tegen twee van zijn raadgevers. Dat gesprek vond waarschijnlijk plaats in Parijs toen daar in de winter van

1293-1294 overleg werd gevoerd over het conflict tussen de Franse koning Filips IV en Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen. Lodewijk schrijft in de *Vifte pertie* trouwens ook over twee dwergen die rond die tijd aan de Franse koning werden voorgeleid. Dat hij daarbij aanwezig mocht zijn – *dit sagic selve oec metten ogen* – doet vermoeden dat hij, wellicht als kapelaan, was meege-reisd in het gevolg van een van de hoge heren die bij het politieke beraad aanwezig waren.⁶ Dat de dichter vier jaar later in het Vlaamse Gent aanwezig was, in de winter van 1297-1298, kan misschien op vergelijkbare wijze worden verklaard. De Engelse koning Edward I lag daar toen een hele winter gelegerd, tevergeefs wachtend op een treffen met het Franse leger. Ook hertog Jan II van Brabant en tal van diens leenmannen verbleven in die periode tijdelijk in de stad. Lodewijk verbaasde zich vooral over de ruwe Welshmen die hun hele soldij opmaakten aan karnemelk, geen harnassen droegen en zelfs bij bittere kou met blote benen bleven rondlopen.⁷

In 1304 blijkt Lodewijk inderdaad priester te zijn, vandaar ook dat hij zich als 'heer' laat aanspreken. Bijna terloops vermeldt de kroniekschrijver dat hij in het genoemde jaar als kapelaan werkzaam was in het Brabantse Zichem, nabij Diest. Later verhuisde hij naar Veltem waar hij, uiterlijk in 1312, voor het leven blijkt te zijn aangesteld als pastoor van de Sint-Laurentiuskerk.⁸ In dat dorp bij Leuven, waaraan hij sedertdien zijn naam ontleende, was hij getuige van enkele mirakels. De beschrijvingen daarvan zijn niet alleen van belang voor de reconstructie van Lodewijks levensloop, maar bieden ook zicht op diens gedrag en persoonlijkheid.

Geloof en wraakzucht

Rond Pinksteren 1316 werd Lodewijk in Veltem getroffen door een ziekte. Overal stierven toen mensen door een epidemie. De dichter had het zelf zwaar te pakken en legde zich erbij neer dat hij zou sterven. Even ging het beter, maar toen sloeg de ziekte over op zijn ogen. Het vooruitzicht blind te blijven, beangstigde Lodewijk zozeer dat hij zich heel nadrukkelijk tot Maria wendde. Hij stuurde allen weg die om zijn ziekbed verzameld waren en beloofde aan Onze Lieve Vrouw dat hij aan het einde van de *Spiegel historiael* nog wat extra verzen aan haar zou wijden, als zij hem zou genezen. Meteen daarop viel de dichter in een diepe slaap. Hij droomde dat Maria de pijn wegnam en hem het licht in de ogen terugschonk. Toen hij wakker werd, bleek dit alles waar gebeurd. Hij vouwde zijn handen samen en zei dat hij zijn belofte zeker zou nako-

men. En inderdaad zingt de dichter meteen daarna de lof van Maria, *Van onser soeter vrouwen love*.⁹

Dat de pastoor van Veltem er rotsvast in geloofde dat hij steun kreeg van hogerhand, komt ook naar voren in een ander mirakel waarin hij een hoofdrol speelt. Het geval wilde dat hij op een ochtend in de herfst, vermoedelijk van het jaar 1312, ontdekte dat er die nacht paarden op zijn kerkhof hadden gegraasd. Met hun poten hadden ze de tuin zwaar beschadigd. Wie daarvoor verantwoordelijk was, kon Lodewijk niet meteen achterhalen en dus richtte hij zich tot Sint-Laurentius, de patroonheilige van de kerk:

Edele martelare, brinct nu vord,
 Grote here, Sente Laurens,
 Ende stelt mi nu hier dit gepens,
 Ende wrect op die parde dit nu,
 Grote here, des biddic u,
 So dat openbaer werd mede
 Wie dit heeft gedaen ter stede.¹⁰

(Edele martelaar, Sint-Laurentius, grote heer, maak het nu bekend zodat ik mijn hersenen niet langer hoeft te pijnigen. Neem wraak op deze paarden, dat bid ik u, grote heer, zodat ook duidelijk zal worden wie dit hier heeft gedaan.)

De smeekbede werd gehoord door Jan, een andere priester in de kerk van Veltem. Deze wees er fijntjes op dat Lodewijk de mis niet mocht zingen zolang hij dergelijke wraakgevoelens koesterde en lachte hem vierkant uit. Dat lachen zou hem echter snel vergaan, zo maakt de kroniekschrijver duidelijk. Korte tijd nadien arriveerden in de kerk immers twee molenaars die de misdaad op hun geweten hadden; het waren nota bene de broer en de oom van priester Jan. Hun paarden hadden in de molen geen stap meer verzet sedert Lodewijk zich tot Sint-Laurentius had gericht. Door het offeren van twee wassen paarden hoopten ze hiervan verlost te raken. 'Ik zou hen zelf hebben gestraft,' schrijft Lodewijk van Velthem, 'als Sint-Laurentius dat niet zo prachtig had gedaan.'¹¹

Lodewijk staat met zijn wraakzucht niet alleen in de *Vifte pertie*. Wraak is een leidmotief in de kroniek. De moorden en oorlogen die de loop der geschiedenis hebben bepaald, worden door de dichter steevast verklaard als wraakneming door hooggeplaatste personen. En net als Sint-Laurentius, zijn ook God en Maria niet gespeend van een zekere wraakzucht. De zware regens en de daarop volgende hongersnood en epidemie die zich voordoen terwijl hij aan

zijn *Spiegel historiael* werkt, worden door Lodewijk geïnterpreteerd als een straf van God voor de vele mistoestanden die zich recent in de wereld – en vooral aan het Franse hof – hebben voorgedaan. De nederlaag van het Franse riddersleger in de Guldensporenslag ziet hij ook helemaal in dat licht: *het dede Onse Here sonder waen*. En hij beschrijft ook hoe Maria, met tussenkomst van Christus, wraak nam op rovers die vrome pelgrims hadden lastiggevallen.¹²

Anders dan zijn collega, priester Jan, beschouwt Lodewijk eer- en wraakzucht niet als een probleem, zelfs niet voor een geestelijke. Vervelend is het natuurlijk wel wanneer de wraakzucht tegen hemzelf is gericht. Al vanaf het eerste boek van de *Vifte pertie* werkt Lodewijk de gedachte uit dat wie de waarheid verkondigt en daarbij geen blad voor de mond neemt, daar uiteindelijk een prijs voor moet betalen. Een voorbeeld dat hem kennelijk nauw aan het hart ligt, is broeder Ysewijn die rond het midden van de dertiende eeuw met zijn maatschappijkritische preken – waarvan Lodewijk er een aantal heeft opgenomen – aanvankelijk veel gehoor vond maar die uiteindelijk werd verbannen toen hij de *rike liede* te na was gekomen.¹³ Het is duidelijk dat Lodewijk zich met broeder Ysewijn identificeert. In het zevende boek zegt hij nadrukkelijk dat hijzelf reeds werd *berespt* voor het vertalen van toekomstvisioenen die clerici verborgen wilden houden. *Nochtan*, voegt Lodewijk daar strijdlustig aan toe, *in saels niet laten om haren rijt* (hun woede zal mij er niet van weerhouden). Door wie hij precies op de vingers werd getikt, wil hij overigens niet zeggen: *die wille maechs hem trecken an* (wie de schoen past, trekke hem aan).¹⁴

Hier doemt het beeld op van een fanatieke dorpspastoor die ervan overtuigd is geraakt dat de wereld ten einde loopt. Gestuurd door zijn lectuur in Latijnse boeken, leest hij de toekomst in de geschiedenis. Hoewel hij daarbij veel tegenwerking ondervindt en het schrijven van de wereldgeschiedenis hem veel moeite kost, is hij vastbesloten Gods plannen met de wereld te openbaren. Hij is een man met het hart op de tong.¹⁵

Geboeid door liefde en lust

Het zou kortzichtig zijn hier enkel te focussen op de religieuze gedrevenheid van Lodewijk van Velthem. Talrijk zijn de tekstgedeelten in de *Spiegel historiael* waarin een heel ander beeld van de schrijver naar voren komt. De uitvoerige passages die Lodewijk in de *Vifte pertie* wijdt aan de Engelse koning Edward I, dragen bijvoorbeeld een sterk Arturiaans karakter. Zo vertelt Lodewijk hoe de koning tijdens een veldtocht tegen Wales in een ondoor-

dringbaar woud op een wonderbaarlijke bron stuitte. Arturisten hebben er terecht op gewezen dat deze bron ook voorkomt in Chrétien de Troyes' *Yvain*. 'En het is in deze wereldgeschiedenis niet de enige passage die meer thuis lijkt te horen in een Arturroman,' schrijft Bart Besamusca, die een verband ziet met de literaire voorkeur van de dichter.¹⁶

De pastoor van Veltem lijkt weinig moeite te hebben gehad zich te vereenzelvigen met een hoofds-ridderlijk waardepatroon waarin niet alleen eer- en wraakzucht centraal staan, maar ook het najagen van de liefde. Heel duidelijk blijkt dat in het verslag van de tocht van keizer Hendrik VII († 1313) door Italië. Lodewijk beschrijft hoe zich onder de tegenstanders van keizer Hendrik VII een honderdtal ridders bevonden die van hun dames een liefdespand hadden ontvangen. Indien deze *ridders vander minne* erin zouden slagen de keizer in zijn opmars te stuiten, dan zouden ze de onvoorwaardelijke liefde van hun dames verwerven. Dit vooruitzicht bleek hen echter niet te kunnen motiveren: de lafhartige ridders weigerden de strijd met de keizer aan te gaan. De pastoor van Veltem begrijpt er helemaal niets van. Als hij zo'n ridder was geweest en zo'n dame had hem in het vooruitzicht gesteld *vort te sine mine vriendinne* (voortaan mijn liefje te zijn), dan had hij het wel geweten. Hij zou ieder avontuur zijn aangegaan, *al hadder mijn leven an gestaen* (al had mijn leven er vanaf gehangen).¹⁷

Een zo mogelijk nog sterkere identificatie met de ridderlijke personages over wie hij schrijft, doet zich voor in het verslag van de intocht van keizer Hendrik VII te Pisa. De ridders in het leger werden volgens Lodewijk bijzonder hartelijk welkom geheten, vooral ook door de vrouwen in de stad:

Ja, die vrouwen overwaer,
Die daer waren in die stat
En wouden niet ontsecgen dat,
Wat dat hem die ridders baden,
Sine dadent daer al, sonder beraden
Van haren man, te meniger stede.¹⁸

(Ja, werkelijk, de vrouwen die daar in de stad waren, wilden niets weigeren van hetgeen de ridders vroegen; ze deden het allemaal en op vele plaatsen, zonder overleg met hun mannen.)

Voor wie aan een half woord niet genoeg heeft, voegt Lodewijk eraan toe dat hij inderdaad doelt op de manier waarop gewoonlijk de bruid de bruidegom van

dienst is en hij kraait het dan bijna uit over *die yoye ende dat spel, dat daer maken die scone vrouwen* (het plezier en het liefdesspel dat die mooie vrouwen daar bedreven).¹⁹

Pas nadat die woorden uit zijn pen zijn gevloeid, lijkt Lodewijk te beseffen dat zo'n opgetogen beschrijving wellicht niet gepast is. Hij verontschuldigt zich door te zeggen dat hij zijn *onvrede* over deze ontvangst eventjes uit het oog was verloren. Hoe kon hij ook anders?

Ens niemen so sere in bedwange,
Opdat hi goeder nature ware,
Ende hordi spreken dusdaen mare
Hine souder doch yet af verbliden.²⁰

(Er is niemand die zich zozeer kan bedwingen dat hij bij het horen van zulke berichten toch niet beetje blij zou worden, tenminste als hij 'van de goede natuur' is.)

Lodewijk spreekt hier vanuit zijn eigen, mannelijk perspectief, maar probeert dat onmiddellijk te corrigeren. Na nogmaals de vrees te hebben uitgesproken dat sommigen hem het onverbloemde verslag misschien zullen verwijten, geeft hij immers de raad dat de *vrouwen die dit lezen* het gedrag van hun seksegenoten in Pisa kunnen beschouwen als een *bispeel*, als een voorbeeld van hoe ze zich juist niet moeten gedragen.²¹

In zijn literatuurgeschiedenis uit 1922 noemde Jan Te Winkel het 'zeer naïef' van Lodewijk van Velthem dat hij zo openlijk toegaf, plezier te hebben gehad bij het horen van het nieuws uit Pisa.²² Maar misschien was dat toch iets te snel geconcludeerd. Jozef Janssens eindigde zijn cultuurhistorische studie *De Middeleeuwen zijn anders* met de krachtige slotzin: 'Wie middeleeuwers als naïef aanziet, kijkt meestal in een spiegel.'²³ In dit geval kan die uitspraak bijna letterlijk worden genomen. De betrokkenheid die Lodewijk van Velthem in de *Spiegel* toont, kan immers worden beschouwd als een literaire techniek, als een poging om via de *ic*-verteller ook het publiek sterker bij het verhaal te betrekken. Bij mezelf heb ik al dikwijls vastgesteld hoe meeslepend Lodewijk van Velthem kan zijn. Tijdens het lezen van de *Vifte pertie* treedt hij steeds meer op de voorgrond en komt hij als personage werkelijk tot leven. De spontaniteit die de tekst uitstraalt, heeft daar veel mee te maken.

De angliste Thea Summerfield trekt de 'literaire' leeswijze het sterkst door. Vanuit de correcte vaststelling dat de episodes die in de *Vifte pertie* aan Edward

zijn gewijd – met daarin al die Arturiaanse elementen – slechts in beperkte mate verband houden met de historische realiteit, komt ze tot de hypothese dat Lodewijk geen historische betrouwbaarheid beoogde en dat het publiek dat ook niet van hem verwachtte.²⁴ Dat zorgt evenwel voor een lastig dilemma. Hoe is dit immers te rijmen met de ernstige, religieuze inslag van andere gedeelten in de *Vijfte pertie*? Vormt de kroniek dan geen eenheid? Het lijkt me zinvol hier wat dieper in te gaan op de waarheidsclaim die de schrijver op tal van plaatsen tot uiting brengt.

Streven naar waarheid

An het einde van het zesde boek van de *Vijfte pertie*, bij het slot van het eigenlijke geschiedverhaal, gaat Lodewijk in op de herkomst van zijn materiaal. Veruit het meeste komt naar zijn zeggen *uten latine* (uit het Latijn).²⁵ Dat hij die taal beschouwt als een teken van waarachtigheid, blijkt overduidelijk aan het einde van het zevende boek. Van de visioenen die hij daar heeft opgenomen, is er niets *gevenst* (verzonnen) en mocht iemand dat betwijfelen dan wil hij *dat boec wel vortbringen daert latijn in es gestaen* (het boek wel tevoorschijn halen, waar het Latijn in staat).²⁶

Latijnse bronnen staan voor Lodewijk boven iedere verdenking en hij neemt aan dat zijn publiek er ook zo over denkt. Toch gaat niet de héle *Vijfte pertie* terug op het Latijn, zo geeft hij nadrukkelijk aan. Voor de recente geschiedenis – met name die van de voorbije vijftien jaar – heeft de kroniekschrijver zich ook moeten verlaten op de raad van mensen die d  r aanwezig waren *daer men gehat heeft den strijt* (waar de strijd geleverd werd).²⁷ Maar de waarheid staat altijd voorop: *ic wil dichten na dat gesciede* (ik wil beschrijven hoe het gebeurde).²⁸ Of anders gezegd: de schrijver pretendeert wel degelijk een historisch betrouwbaar verslag te brengen.

Maar dienen we de kroniekschrijver hier op zijn woord geloven? Voor de dertiende-eeuwse periode gebruikte hij niet enkel Latijnse bronnen – zoals hij pretendeert – maar bijvoorbeeld ook Jan van Heelu's *Slag bij Woeringen*. Grote delen daarvan zijn door hem letterlijk overgenomen, andere heeft hij geparafraseerd of samengevat. En dat alles zonder duidelijke bronvermelding.²⁹ 'Velthem schuwt de leugen niet omtrent zijn bronnen', luidde dan ook het verdict van de Kortrijkse historicus Paul Trio.³⁰ Zo'n streng oordeel lijkt echter voorbarig. Ter verdediging kan onder meer worden aangevoerd dat Jan van Heelu ooggetuige was van de slag bij Woeringen in 1288.³¹ Diens betrouwbare

verslag diende ook als bron voor de Latijnse *Chronica de origine ducum Brabantiae* die in 1294 in de Brabantse abdij van Affligem werd voltooid.³² Het gebruik van deze bron hoefde echt niet nader te worden verantwoord.

Het gebruik van mondelinge informatie is lastiger te beoordelen. Dat Lodewijk enkel voor de laatste vijftien jaar gebruik zou hebben gemaakt van informanten, is alvast onjuist. Maar de kroniekschrijver probeert dat ook niet te verdoezelen. In zijn relaas over de jonge Edward geeft hij meermaals aan dat hij afgaat op hetgeen men hem heeft verteld.³³ En bij zijn verslag van de moord op graaf Floris V van Holland plaatst hij drie verschillende visies naast elkaar, waaronder het verhaal dat door de Hollanders en de Friezen wordt verteld.³⁴

Vooralsnog zie ik geen overtuigende aanwijzingen dat de schrijver moedwillig leugens verkondigde of dat hij doelbewust afweek van hetgeen hem het meest waarschijnlijk leek. De onbetrouwbaarheid van de kroniek heeft meer te maken met de bronnen die Lodewijk gebruikte: naast berichten in het Latijn – al dan niet betrouwbaar – ook een flinke dosis *oral history*. Hoe wonderlijk het verhaal ook klinkt, het heeft er alle schijn van dat de schrijver zelf geloof hechtte aan de geschiedenis die hij construeerde. Ter illustratie daarvan keer ik nog eens terug naar de tocht van de Engelse koning Edward door het welhaast ondoordringbare woud in Wales. In het derde boek vertelt Lodewijk dat de koning en zijn mannen in het bos allerlei wonderbaarlijke vondsten deden: behalve *der aventuren borre* (de bron der avonturen) ook nog een oud schild, een helm, een zwaard met een inscriptie en een wapenrusting. In een oud graf vonden ze zelfs de botten van een reusachtige man. De moderne lezer kan inderdaad de indruk krijgen te zijn aanbeland 'in de wereld van de middeleeuwse hoofse roman'.³⁵ Maar Lodewijk zag dat toch anders. Hij schrijft dat koning Edward al deze vondsten opvatte als het bewijs dat de verhalen die over het *wout sonder ghenade* werden verteld ook werkelijk gebeurd waren.³⁶ En zelf lijkt de schrijver er al evenmin aan te twijfelen dat de koning en zijn mannen waren gestuit op restanten uit *Arturs tiden*. Hij durft alleen geen uitspraak te doen over de precieze betekenis van de grafvondst. De opvatting dat de menselijke resten in het graf van koning Artur zelf zouden zijn, plaatst hij naast de mening van anderen dat dit een graf zou zijn waar Artur de ridders begroef die in de slag tegen Mordred waren gestorven, vlak voordat zijn rijk ten onder ging.³⁷

Uiteraard wil ik niet ontkennen dat Lodewijk nogal vrij omsprong met zijn bronnen. Het is evident dat hij heeft moeten wringen om zijn verhaal in een chronologisch kader te persen, dat hij bij het combineren van de talrijke historische gegevens fouten heeft gemaakt, dat hij menige passage heeft verlevendigd en dat hij ontbrekende informatie wel eens durfde aan te vullen vanuit zijn

rijke verbeelding. Lodewijk lijkt de wereld soms door een literaire bril te bekijken, maar zal zich daarvan niet altijd bewust zijn geweest.³⁸ Dit literaire karakter van de kroniek doet volgens mij niets af aan Lodewijks ambitie een historisch correct verslag te geven.

Een opmerkelijke sollicitatie

Om zicht te krijgen op de drijfveren van de schrijvende pastoor van Veltem kan ook het mecenaat in de beschouwing worden betrokken. In tegenstelling tot veel andere middeleeuwse werken bevat de voortzetting van de *Spiegel historiael* daarover verrassend gedetailleerde informatie. De *Vierde pertie* schreef Lodewijk, blijkens de overgeleverde epiloog, in opdracht en op kosten van Maria van Berlaar, een dame die in augustus 1315 nog maar net in de buurt van Antwerpen was komen wonen. De historicus Godfried Croenen heeft laten zien dat het hier om Maria van Souburg gaat, de bejaarde Zeeuwse weduwe van achtereenvolgens Hugo van Kruiningen († 1293) en Jan van Berlaar († 1310).³⁹ Op 3 augustus 1315 schrijft Lodewijk dat hij deze vrouw altijd wil blijven dienen:

Want si heeft mi daer toe verwonnen
Mit hoefsceit, mit goeder jonnen,
Dat ic voortmeer in allen kere
Tharen dienst bin emmermere.
Sine darf niet bidden, maer gebieden,
Alles dies ic mach genieden.⁴⁰

(Want zij heeft mij er vriendelijk en welgezind toe overgehaald dat ik altijd tot haar dienst zal blijven staan. Ze hoeft niets te vragen: alles waartoe ik in staat ben, mag ze eisen.)

Een dikke maand later bevond de schrijver zich inderdaad in de omgeving van Antwerpen, waarschijnlijk om de kroniek bij zijn opdrachtgeefster te bezorgen. Hij zag er onder meer hoe na overvloedige regenval de haver in de velden aan het verrotten was, een voorbode van de grote hongersnood die Brabant kort daarop zou treffen.⁴¹

Aan het overhandigen van de *Vierde pertie* aan Maria van Berlaar worden in de *Vijfte pertie* geen woorden vuilgemaakt, hetgeen doet vermoeden dat het

op een fikse teleurstelling was uitgedraaid. Of zoals Frits van Oostrom het verwoordde: 'De penningen van deze weduwe, of haar belangen bij de onderneming, waren kennelijk niet toereikend om Velthem vastigheid te geven. Hij moest omzien naar een andere beschermer.'⁴²

Die nieuwe mecenas hoopte hij blijkbaar te vinden op Voorne, het eiland waar eerder ook Jacob van Maerlant had gewerkt. Lodewijk had de heer van Voorne nog nooit persoonlijk ontmoet maar droeg de *Vifte pertie* wel aan hem op met de expliciete wens *dat ic sijn pape sal wesen hierna* (dat ik hierna zijn hofkapelaan zal worden). De kroniek van bijna dertigduizend verzen is daarom wel getypeerd als 'de langste sollicitatiebrief aller tijden.'⁴³

De opmerkelijke dedicatie aan heer Gerard van Voorne lijkt rechtstreeks verband te houden met Lodewijks belevenissen in de tweede week van september 1315. In de *Vifte pertie* wordt verteld dat graaf Willem III van Holland, Zeeland en Henegouwen in die week met een enorme vloot de Schelde was opgevaren om van daaruit Vlaanderen aan te vallen. De Franse koning zou vanuit het zuiden hetzelfde doen. Lodewijk verbleef zoals gezegd in de omgeving en toen hij het leger op de Schelde hoorde, haastte hij zich naar de Brabantse havenstad: *dus ledic Antwerpen saen*.⁴⁴ Een deel van de schepen bleek daar te zijn aangemeerd en de bemanning was van boord gegaan om in de stad de nacht door te brengen. Voor de kroniekschrijver was het de gedroomde kans om informatie in te winnen over de plannen van de graaf:

Dien sprakic vele toe,
Ende vraechde na haer stucken met:
Hoe dat hare here waer beset,
Ende waersi toe waenden keren.⁴⁵

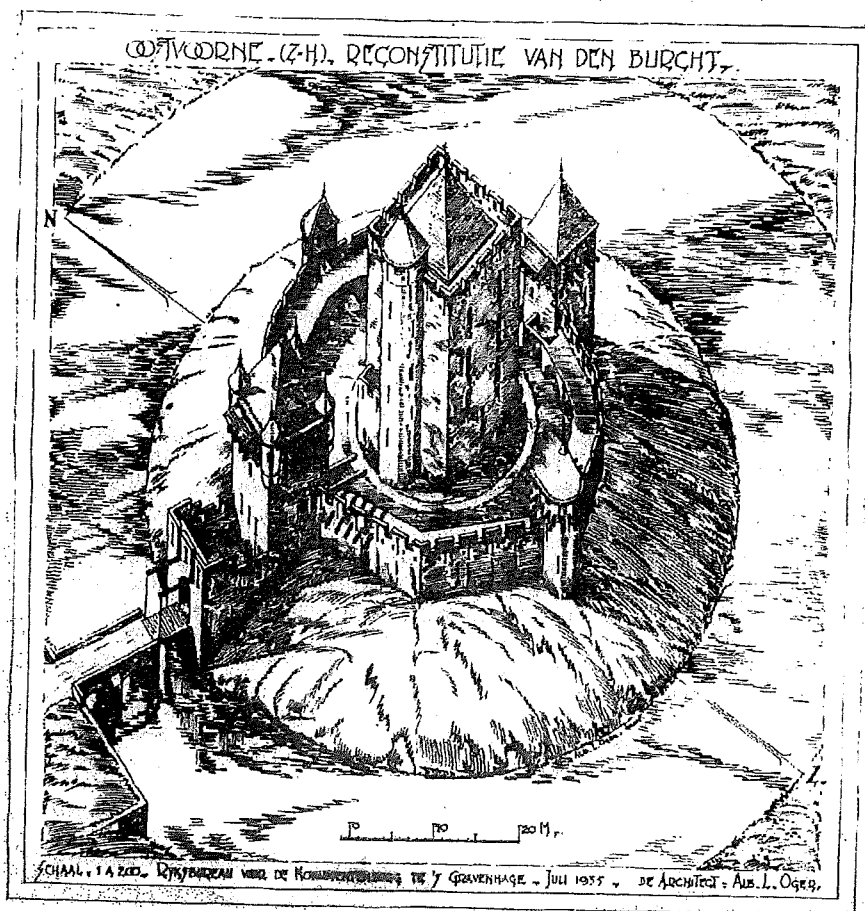
(Velen van hen sprak ik aan en vroeg hun ook naar hun zaken: hoe hun leger was samengesteld en waar ze naartoe dachten te gaan).

Uit historische bronnen blijkt dat van de bijna zeventuizend krijgslieden die de Hollandse graaf bij elkaar had gebracht, er maar liefst tweeduizend onder het commando van Gerard van Voorne stonden.⁴⁶ Het ligt dan ook voor de hand dat Lodewijk vooral bij zijn gesprekken in Antwerpen meer heeft vernomen over de heer van Voorne en wellicht ook over diens literaire voorkeur. Lodewijk zegt trouwens dat het vooral de positieve woorden zijn geweest van een zekere Jan 'die Visier wordt genoemd' die hem ertoe verleid hebben zich tot deze heer te richten. Daarbij suggereert de overgeleverde tekst dat Visier in dienst was bij

de heer van Voorne, dat dat *sijn here* was.⁴⁷ Met alle informatie die hij had ingewonnen lijkt Lodewijk nauwelijks te hebben betwijfeld dat Gerard van Voorne zijn werk zou weten te waarderen. Hij zegt zich te hebben gehaast om *hem te bluscen sinen gere* (zijn verlangen te stillen).⁴⁸

Een onnoemelijke ambitie

In het onderzoek wordt er nooit aan getwijfeld dat Lodewijk vooral uit was op een positie als kapelaan op de burcht van Voorne. En toch schuilt er iets vreemds in de hele situatie, vooral doordat in de *Vifte pertie* onomwonden partij wordt gekozen voor de Vlamingen die in deze jaren een bittere machtsstrijd uitvochten met het Franse koningshuis en met de graven van Holland, Zeeland en Henegouwen.⁴⁹ Lodewijk kon verwachten dat Gerard van Voorne – nota bene de belangrijkste raadsheer aan het Hollandse hof – bij het beluisteren van deze Vlaamsgezinde kroniek dikwijls de wenkbrauwen zou fronsen.⁵⁰ Was de kroniekschrijver onnoemelijk naïef of zit er meer achter deze

Na opgravingen werd in 1935 deze reconstructie van de burcht van de heren van Voorne opgesteld. De *Vifte pertie* zal hier zijn gelezen of voorgedragen (overgenomen uit: Jan Kalf, 'De ontgraving van den burcht te Oostvoorne', in: *Oudheidkundig Jaarboek* 4 (1935), p. 48).

dedicatie? Om dat te kunnen beoordelen is het nodig nog eens terug te keren naar het moment dat Lodewijk aan zijn *Vifte pertie* begon te werken.

In het najaar van 1315 was Lodewijk, zoals gezegd, getuige van een indrukwekkende expeditie van de Hollandse graaf tegen Vlaanderen. Het offensief werd voorlopig afgeblazen omdat de Franse koning – die Vlaanderen vanuit het zuiden zou aanvallen – zich vanwege de slechte weersomstandigheden had teruggetrokken. Dat de kroniekschrijver in dit conflict de kant van de Vlamingen kiest, is overduidelijk. Net als eerder bij de Guldensporenslag stelt hij ook nu dat de Vlamingen God aan hun zijde hadden:

Sekerleec dat heeft gedaen
 God onse here, dat wetic wale.
 Nu dankets hem nu tesen male!⁵¹

(Dat heeft God, Onze Heer, gedaan, dat weet ik zeker. Bedank hem nu daarvoor!)

Toch was het gevaar voor Vlaanderen nog niet echt geweken, zo blijkt uit het vervolg van de *Vifte pertie*. In het voorjaar van 1316 ondernam de Franse koning, net als een jaar tevoren, een poging om Brabant te laten aansluiten bij de coalitie tegen Vlaanderen. Als de hertog van Brabant, de jonge Jan III, inderdaad zijn steun zou verlenen aan de Franse koning en aan de graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen, dan was Vlaanderen zo goed als omsingeld. Om dit plan te realiseren had de koning de hulp ingeroepen van Floris Berthout, een Brabantse edelman die tussen 1312 en 1314 was opgetreden als voogd van Jan III.⁵² Door te dreigen met een economische blokkade probeerde Floris de steden – die het nu voor het zeggen hadden in Brabant – over te halen om toch voor Frankrijk te kiezen en de jonge hertog zelfs leenhulde te laten brengen aan de koning. De Brusselaars waren al voor dit plan gewonnen en ook die van Leuven waren uiteindelijk geneigd ermee in te stemmen. Alleen die van Antwerpen bleven zich dapper verzetten. Hadden ze dat niet gedaan, dan had de koning zijn zin gekregen, aldus Lodewijk, die vervolgens ongemeen fel uithaalt naar de Brabantse steden die dit onzalige plan steunden:

Scaemt u des, dat radic wale,
 Ende nemmermeer en makes tale!
 Ende laet uwen here sine vrihede,
 Ende haeldt u comenscap in ander stede!⁵³

(Schaam u hierover, dat raad ik u aan, en komt er nooit meer op terug! Laat uw heer zijn vrijheid en haal uw koopwaar op andere plaatsen!)

Hoe het allemaal zou aflopen, kon Lodewijk nog niet zeggen toen hij dit boek half augustus 1316 afrondde. De Franse koning was weliswaar tot vreugde van velen plotseling overleden, maar diens broer leek niet van zins een andere politiek te gaan volgen. De toekomst van de Vlamingen zag er allerm minst rooskleurig uit.

Het is in het licht van deze actuele politieke situatie dat de dedicatie opnieuw dient te worden bestudeerd. De historicus Tom Hage meende dat Lodewijk met zijn kroniek de heer van Voorne de gelegenheid bood 'zich te oriënteren in de achtergronden en problemen van zijn eigen tijd.'⁵⁴ Dat is echter veel te zacht uitgedrukt. Hoewel Lodewijk daar verder geen woorden aan vuil maakt, beseft hij uiteraard heel goed dat Gerard van Voorne in september 1315 het commando had gevoerd over een flink deel van de Hollandse vloot die Vlaanderen ging aanvallen. Aan het Hollandse hof gold Gerard als een trouwe en invloedrijke raadgever van de graaf. Als we de *Vifte pertie* vanuit die context lezen, wordt zichtbaar dat Lodewijk onnoemelijk veel meer ambieerde dan hofkapelaan worden op Voorne. Via Gerard van Voorne hoopte hij Holland in ander politiek vaarwater te leiden.

Het spreekt voor zich dat Lodewijk zijn ultieme doelstelling niet rechtstreeks onder woorden kon brengen. Als hij inderdaad de politieke visie van Gerard van Voorne wilde bijsturen, dan diende dat subtiel te gebeuren. Een vriendelijke dedicatie die de nadruk legt op de religieuze aspecten van de tekst, was een goede eerste stap. Maar ook de inhoud van de kroniek lijkt goed te zijn afgestemd op zo'n onderliggende bedoeling. Niet alleen wordt sympathie gevraagd voor de Vlaamse zaak, maar tegelijkertijd worden de Franse koningen – de bondgenoten van de Hollanders – heel negatief afgeschilderd. Met hun anti-kerkelijke politiek worden vooral zij verantwoordelijk gesteld voor het zware onheil dat God over de mensen heeft gebracht. De Hollanders komen er veel beter van af. Met betrekking tot de expeditie van 1315 wijst de kroniekschrijver er zelfs fijntjes op dat niet iedereen in het leger van graaf Willem III het eens was met diens aanvalsplannen tegen Vlaanderen.⁵⁵

Dat Lodewijk ervoor koos de *Vifte pertie* te ordenen naar de opeenvolgende koningen en keizers van het Duitse rijk was niet ongebruikelijk bij wereldkronieken, maar had hier wellicht extra betekenis. De toekomst van Holland, maar ook van Brabant, lag in de ogen van de kroniekschrijver immers niet bij nauwe samenwerking met Frankrijk maar bij een zelfstandige opstelling

binnen het kader van het Duitse rijk. Met het oog op de beluistering aan het Hollandse hof, was het ook vanzelfsprekend dat Lodewijk speciale aandacht schonk aan keizer Willem II van Holland († 1256) en keizer Hendrik VII van Luxemburg († 1313). Langs de kant van zijn moeder – Catharina van Durbuy – was Gerard van Voorne een achterneef van laatstgenoemde. Nog in 1310 had hij de heren van Voorne bevestigd in al hun bezittingen.⁵⁶

Ook de wijze waarop Lodewijk zichzelf naar voren schuift in de kroniek, oogt heel doordacht. Door zich te presenteren als een overtuigde prediker met het hart op de tong, kan hij zich heel wat kritiek permitteren. De dreigende wraak van God was – met alle voortekenen die daarbij hoorden – het ultieme argument dat de dorpspastoor van Veltem kon inbrengen om de politieke visie van Gerard van Voorne te beïnvloeden.

Waaróm Lodewijk zich als Brabander zozeer identificeerde met de Vlaamse zaak is daarmee overigens nog niet opgehelderd. Wellicht komt dat ook doordat de kroniekschrijver niet al te zeer in zijn kaarten wil laten kijken. Hoewel hij het doet voorkomen dat de *Vijfte pertie* – afgezien van Visiers aardige woorden – geheel vanuit persoonlijk initiatief werd geschreven en vanuit een heel persoonlijke doelstelling, is er niet veel achterdocht voor nodig om te vermoeden dat Lodewijk bij zijn ambitieuze plan gesteund werd door anderen. Zo lijkt het waarschijnlijk dat zijn eerdere opdrachtgeefster, Maria van Berlaar, net als veel andere Zeeuwen in het al jaren aanslepende conflict de kant van de Vlamingen had gekozen. Van haar tweede echtgenoot, de Brabantse edelman Jan van Berlaar, wordt trouwens vermoed dat hij aan Vlaamse kant meevocht in de Guldensporenslag.⁵⁷ Vooral in Antwerpen en omgeving was er hevig verzet tegen de toenemende Franse invloed in Brabant, zo maakt de *Vijfte pertie* meermaals duidelijk.⁵⁸ Wellicht was de breuk met Maria van Berlaar dus minder definitief dan men altijd heeft aangenomen.

De grote ommekeer

Hoe de carrière van Lodewijk van Velthem na 1316 is verlopen, blijft grotendeels een raadsel. Op basis van één van de bewaarde fragmenten kan worden aangenomen dat de *Vijfte pertie* inderdaad op de burcht van Voorne terecht is gekomen. Het handschrift werd kennelijk door een Zeeuwse klerk overgeschreven naar Lodewijks autograaf.⁵⁹ Hoe de heer van Voorne op de tekst reageerde is echter niet bekend. Dat Lodewijk in 1326 het *Boec van Merline* voltooide zou een aanwijzing kunnen zijn dat de kroniek-

schrijver inderdaad goede banden heeft aangeknoopt met de heer van Voorne. De tekst opent immers heel nadrukkelijk met Maerlants dedicatie van de *Historie van den Grale* aan heer Albrecht van Voorne, de vader van Gerard. Anderzijds worden de vroegste handschriften van het *Boec van Merline* wel degelijk in Brabant gesitueerd, net als de befaamde Lancelotcodex.⁶⁰ Wellicht mogen er ook conclusies worden verbonden aan het feit dat Lodewijk zich via zijn toenaam altijd is blijven identificeren met Veltem, het dorpje waar hij voor de rest van zijn leven was aangesteld als pastoor. Als hij inderdaad onder het mecenaat van Gerard van Voorne is gaan werken, dan deed hij dat wellicht vanuit zijn Brabantse standplaats.

Verrassend blijft bij dat alles de wending naar de Arturiaanse literatuur. Het maatschappelijk engagement dat in de *Vifte pertie* zo sterk naar voren komt, lijkt Lodewijk in zijn latere werk te hebben opgegeven. De oorzaak daarvoor kan misschien worden gezocht in de veranderde politieke situatie. De zware aanval tegen Vlaanderen die Lodewijk zo vreesde, is er in ieder geval nooit gekomen en ook met de Franse invloed in de Lage Landen bleek het uiteindelijk wel mee te vallen.

Maar wellicht was de literaire ommekeer bij Lodewijk van Velthem ook minder groot dan men op het eerste gezicht zou denken. Het relaas van de wonderbaarlijke tocht van koning Edward I van Engeland doet vermoeden dat de kroniekschrijver, net als de koning, geloof was gaan hechten aan al die avontuurlijke verhalen die – in het Latijn, het Frans of het Nederlands – verteld werden over het *wout sonder ghenade*. Als Lodewijk de ridderromans inderdaad als waar gebeurde geschiedenis was gaan beschouwen, dan zijn het *Boec van Merline* en het *Boec van Lancelote* niet zozeer een literaire synthese, maar een ware historische reconstructie.⁶¹ Voor Lodewijk was het wellicht ook geen slechte keuze om zich voortaan op *Arturs tiden* te richten. Meer dan hij ooit had kunnen bereiken met een doorgedreven engagement in de politiek of het pastoraat, lijkt Lodewijk met het vertellen van complexe en mysterieuze verhalen de kans te hebben gegrepen iets blijvends bij te dragen aan de maatschappij.

BIBLIOGRAFIE

- Anrooij, Wim van, 'Wereldgeschiedenis in een notendop. De traditie van de Negen Besten', in: R.E.V. Stuip & C. Vellekoop (red.), *Omgang met het verleden*. Hilversum, 2001, Utrechtse bijdragen tot de Mediëvistiek 18, p. 167-185.
- Anrooij, Wim van, *Floris V door de edelen vermoord. Beeldvorming sedert 1296*. Leiden, 2002, Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek 51.
- Besamusca, Bart, '14 augustus 1316. Lodewijk van Velthem voltooit boek V/6 van de «Spiegel historial». De bekoring van het Artur-genre', in: M.A. Schenkeveld-Van der Dussen (hoofdred.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Groningen, 1993, p. 47-52.
- Besamusca, Bart, *The book of Lancelot. The Middle Dutch «Lancelot» Compilation and the medieval tradition of narrative cycles*. Cambridge, 2003, Arthurian Studies 53.
- Biemans, Jos A.A.M., *Onsen speghele ystoriale in Vlaemsche. Codicologisch onderzoek naar de overlevering van de Spiegel historiael van Jacob van Maerlant, Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem, met een beschrijving van de handschriften en fragmenten*. Leuven, 1997, Schrift en Schriftdragers in de Nederlanden in de Middeleeuwen 2.
- Brandtsma, Frank (bloemlezing en vertaling), *Jacob van Maerlant en Lodewijk van Velthem, «Merlijn, de tovenaer van koning Arthur»*. Amsterdam, 2004.
- Croenen, Godfried, 'Maria van Berlaar en de «Spiegel historial»', in: P. Catteeuw & F. Hellemans (red.), *In verscheidenheid. Liber amicorum prof.dr.em. Robert van Passen*. Aartrijke, 1993, p. 63-72.
- Croenen, Godfried, *Familie en macht. De familie Berthout en de Brabantse adel*. Leuven, 2003.
- Croenen, G. & J.D. Janssens (ed.), 'Een nieuw licht op de Lancelotcompilatie? De betekenis van het pas gevonden fragmentje van «Arturs doet»', in: *Queeste* 1 (1994), p. 3-11 en 108-125.
- Gerritsen, W.P., *«Die wrake van Ragisel». Onderzoekingen over de Middelnederlandse bewerkingen van de «Vengeance Raguidel», gevolgd door een uitgave van de «Wrake»-teksten*. Assen, 1963, 2 dln.
- Graaf, Ronald P. de, *Oorlog om Holland 1000-1375*. Hilversum, 1996.
- Hage, A.L.H., *Sonder favele, sonder lieghen. Onderzoek naar vorm en functie van de Middelnederlandse rijmkronek als historiografisch genre*. Groningen, 1989.
- Hage, A.L.H., 'Lodewijk van Velthem. Pastoor tussen kerk en wereld', in: *De nieuwe taalgids* 87 (1994), p. 210-216.
- Hage, Tom, 'De beste man die nie in hondert iaren was. Keizer Hendrik VII in Velthems «Voortzetting van de Spiegel historial»', in: R.E.V. Stuip & C. Vellekoop (red.), *Koningen in kronieken*. Hilversum, 1998, p. 143-161.
- Hogenbirk, Marjolein, *Avontuur en anti-avontuur. Een onderzoek naar «Walewein ende Keye», een Arturroman uit de Lancelotcompilatie*. Amsterdam / Münster, 2004, Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU 42.
- Hogewelst, Dini, & Frits van Oostrom, *Handgeschreven wereld. Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen*. Amsterdam, 1995.
- Huet, G., 'Les traditions arturiennes chez le chroniqueur Louis de Velthem', in: *Le moyen âge* 21 (1913), p. 173-197.
- Janssens, Jozef, *De Middeleeuwen zijn anders. Cultuur en literatuur van de 12de tot de 15de eeuw*. Leuven, 1993.
- Janssens, J., 'De Middelnederlandse Lancelot internationaal [recensie van Besamusca 2003]', in: *Queeste* 11 (2004), p. 93-96.

- Klein, Jan Willem, 'Het getal zijner jaren is onnaspeurlijk. Een herijking van de dateringen van de handschriften en fragmenten met Middelnederlandse ridderepiek', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 111 (1995), p. 1-24.
- Klein, Jan Willem, 'De status van de «Lancelotcompilatie». Handschrift, fragmenten en personen', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 114 (1998), p. 105-124.
- Kort, J.C., *Het archief van de heren van Voorne, burggraven van Zeeland, 1272-1371*. 's-Gravenhage, 1972.
- Linden, Herman vander, e.a. (ed.), *Lodewijk van Velthem's voortzetting van den «Spiegel historiael» (1248-1316)*. Brussel, 1906-1938, 3 dln.
- Obreen, Henri, 'Bijdragen tot de kennis der middeleeuwsche geslachten van Holland en Zeeland. De heeren van Voorne', in: *Maandblad van het genealogisch-heraldisch genootschap «De Nederlandsche Leeuw»* 46 (1928), kol. 289-301 en 354-360.
- Oostrom, F.P. van, 'Maecenaat en Middelnederlandse letterkunde', in: J.D. Janssens (red.), *Hoofsheid en devotie in de middeleeuwse maatschappij. De Nederlanden van de 12e tot de 15e eeuw. Handelingen van het wetenschappelijk colloquium te Brussel 21-24 oktober 1981*. Brussel, 1982, p. 21-40.
- Palmer, Nigel, 'Eine deutsche Übersetzung von der «Vierten Partie» des «Spiegel historiael»', in: *De Nieuwe taalgijs* 69 (1976), p. 102-110.
- Prevenier, Walter, 'Leliaards en Klauwaards vóór en na 1302. Loyauteit, collaboratie en opportunisme', in: Paul Trio, Dirk Heirbaut & Dirk van den Auweele (red.), *Omtrent 1302*. Leuven, 2002, p. 137-159, 257-258.
- Putter, Ad, '[recensie van Besamusca 2003]', in: *Nederlandse letterkunde* 9 (2004), 200-202.
- Santos Paz, José Carlos (ed.), *La obra de Gebenón de Eberbach*. Tarnuuzze, 2004, Millennio Medievale 46, Testi 12.
- Sleiderink, Remco, *De stem van de meester. De hertogen van Brabant en hun rol in het literaire leven (1106-1430)*. Amsterdam, 2003, Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen 25.
- Summerfield, Thea, 'Simon de Montfort, Edward I en koning Arthur in Velthems «Voortzetting» van de «Spiegel historiael»', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 114 (1998), p. 1-16.
- Trio, Paul, 'Vlaanderen de Leeuw. Het relaas van de slag bij Kortrijk opnieuw aan de bronnen getoetst', in: Paul Trio, Dirk Heirbaut & Dirk van den Auweele (red.), *Omtrent 1302*. Leuven, 2002, p. 81-110, 255-256.
- Vloten, J. van (ed.), *Jacob van Maerlants «Merlijn» naar het eenig bekende Steinforter handschrift*. Leiden, 1880.
- Vries, M. de, & E. Verwijs (ed.), *Jacob van Maerlant's «Spiegel historiael» met de fragmenten der later toegevoegde gedeelten, bewerkt door Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem*. Leiden, 1861-1879, 4 dln.
- Warnar, Geert, 'Lodewijk van Velthem, de «Spiegel historiael» en «Den lof van Maria». Van handschrift Wrocław, Universiteitsbibliotheek IV F88e-II naar het bewustzijn van een Nederlandse literatuur in de veertiende eeuw', in: Stefan Kiedrón & Agata Kowalska-Szubert (red.), *Thesaurus polyglottus et flores quadrilingues. Festschrift für Stanislaw Predota zum 60. Geburtstag*. Wrocław, 2004, p. 709-722.
- Weigand, Rudolf, *Vinzenz von Beauvais. Scholastische Universalchronistik als Quelle volkssprachiger Geschichtsschreibung*. Hildesheim [enz.], 1991.
- Werkgroep van Groninger neerlandici, *Hoe Artur sinen inde nam. Studie over de Middelnederlandse ridderroman «Arturs doet»*. Tweede druk, Groningen, 1983.

Winkel, J. te, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*. Tweede druk, dl. 1, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van Middeleeuwen en Rederijkerstijd*. Haarlem, 1922.

Winkel, Wouter Vande, 'Gerard van Voorne en de «Voortzetting van de Spiegel historiael». Voor wie schreef Lodewijk van Velthem de Vijfde Partie van de «Spiegel historiael»?' in: *Literatuur* 18 (2001), p. 94-99.

NOTEN

* Met dank aan allen die ooit met mij over Lodewijk van Velthem hebben gesproken of gecorrespondeerd, in het bijzonder Erwin Mantingh, Geert Warnar, Hildo van Engen, Ingeborg Verheyden, Thea Summerfield, Tom Hage en Wouter Vande Winkel. Ook Jef Janssens ben ik wederom veel verschuldigd. Na eerdere discussies met hem over Lodewijks betrokkenheid bij de Lancelotcodex, viel de geheimhouding van dit artikel-in-wording mij zwaar. Gelukkig deden Astrid Houthuys, Bart Besamusca en Veerle Uyttersprot hun best het gemis te compenseren. Net als Erwin Mantingh hebben zij een eerdere versie van dit stuk grondig becommentarieerd.

¹ Zie voor de argumentatie met name Klein 1998, maar ook Hogenbirk 2004, p. 160. Besamusca (2003, p. 17) noemt het 'extremely tempting' om de compiler en de belangrijkste kopiist (B) met Velthem te identificeren maar houdt nog een slag om de arm. Een complicerende factor is de 'corrector' die in delen van het handschrift actief is geweest. Volgens Jef Janssens moet Velthem niet worden geïdentificeerd met kopiist B – die als uitvoerend compiler optrad – maar met deze corrector die in zijn ogen als opdrachtgever tevens de samenstelling van het handschrift superviseerde (Croenen & Janssens 1994, p. 109-115). Zolang het bestaan van een ander mecenaat niet is aangetoond houdt hij het erop 'dat 129 A 10 inderdaad een eigenzinnig en uniek initiatief was van Velthem' (Janssens 2004, p. 96).

² Het *Boec van Merline* is, afgezien van enkele fragmenten, slechts overgeleverd in een Middelnederduits handschrift van ca. 1425. Zie voor een editie (in gereconstrueerd Middelnederlands) Van Vloten 1880. Een bloemlezing in moderne Nederlandse vertaling biedt Brandsma 2004. De vooruitwijzingen naar het *Boec van Lancelote* komen deels ook voor in de Franse brontekst (die immers tot de Lancelot-Graalcyclust behoorde) maar Lodewijk voegde zelf ook verwijzingen toe, bijvoorbeeld naar de *Perchevaël*, zie Brandsma 2004, p. 201-202 (vgl. Gerritsen 1963, p. 262-263).

³ Velthems aandeel in de *Vierde pertie* is in het Middelnederlands enkel fragmentarisch overgeleverd; zie voor de epiloog De Vries & Verwijs 1861-1879, dl. 3, p. 432-433. Dit slot is niet overgenomen in de Duitse prozaomzetting van de *Vierde pertie* die in twee vijftiende-eeuwse handschriften is overgeleverd, maar waarvan nog altijd geen editie bestaat (vgl. Palmer 1976; Weigand 1991, p. 186-205). Zie voor de overlevering van de *Spiegel historiael* in het Middelnederlands, Biemans 1997.

⁴ Editie door Vander Linden e.a. 1906-1938. Ik verwijs naar de *Vijfte pertie* enkel via boek- en versnummers.

⁵ Boek 5, vs. 1635.

⁶ Boek 3, vs. 2586-2711 (zie ook Sleiderink 2003, p. 100-101). In het onderzoek wordt vaak gesteld dat Lodewijk in Parijs theologie studeerde, maar ik zie geen reden om dat aan te nemen (vgl. Te Winkel 1922, p. 498 en boek 3, vs. 3297-3312).

⁷ Boek 4, vs. 77-144.

⁸ Zie achtereenvolgens boek 4, vs. 4075-4082 en boek 6, vs. 223-384. Zie over Lodewijks positie als priester vooral Hage 1994. Ik zie geen reden om aan te nemen dat Lodewijk tot het Leuvense patriciërs geslacht

Van Velthem behoorde, hoewel dat vaak wordt beweerd (vgl. Hage 1994, p. 211; Croenen & Janssens 1994, 115). Hoe Lodewijk zich liet noemen vóór hij in Veltem terecht kwam, valt niet te achterhalen.

⁹ Boek 8, vs. 1705-1790 (mirakel) en vs. 1791-1925 (lof). Zie voor Velthems Marialyriek tevens Warnar 2004.

¹⁰ Boek 6, vs. 342-348.

¹¹ Boek 6, vs. 379-381.

¹² Zie achtereenvolgens boek 6, vs. 650-653, boek 4, vs. 2797 en boek 2, vs. 101-356.

¹³ Boek 1, vs. 2274-2549 en boek 2, vs. 47-64.

¹⁴ Zie met name boek 7, vs. 1201-1228 en vs. 1475-1481.

¹⁵ Dit beeld van de auteur wordt knap uitgewerkt door Hage 1998.

¹⁶ Besamusca 1993, p. 49; zie uitgebreider over de invloed van Arturliteratuur op de *Vifte pertie*, Huet 1913.

¹⁷ Zie voor de *ridders* en de *vrouwen vander minne*, boek 5, vs. 1776-1878 en vs. 2820-3061 (en de daaraan voorafgaande verzen die enkel via de Gentse en Leuvense fragmenten zijn overgeleverd).

¹⁸ Boek 5, vs. 1564-1569.

¹⁹ Boek 5, vs. 1584-1585.

²⁰ Boek 5, vs. 1592-1595.

²¹ Boek 5, vs. 1598-1603.

²² Te Winkel 1922, p. 497.

²³ Janssens 1993, p. 201.

²⁴ Summerfield 1998, p. 3.

²⁵ Boek 6, vs. 2110-2134.

²⁶ Boek 7, vs. 2471-2472. Het *boec* waar Lodewijk naar verwijst moet een handschrift zijn geweest met het *Speculum futurorum temporum* van Gebeno van Eberbach (deze tekst is recent voor het eerst uitgegeven, Santos Paz 2004).

²⁷ Boek 6, vs. 2131.

²⁸ Boek 5, vs. 27. Zie tevens Van Anrooij 2001, p. 167-169.

²⁹ De verwerking van Heelu's *Slag bij Woeringen* in boek 2 en boek 3 is goed te vergelijken met de werkwijze van de compiler van het *Boec van Lancelote*.

³⁰ Trio 2002, p. 90.

³¹ Sleiderink 2003, p. 91.

³² Sleiderink 2003, p. 103.

³³ Summerfield 1998, p. 2-3 (met name noot 10).

³⁴ Van Anrooij 2002, p. 26-30.

³⁵ Besamusca 1993, p. 47.

³⁶ Boek 3, vs. 1470-1473.

³⁷ Boek 3, vs. 2252-2367. In verband met discussie over de identiteit van de compiler is het niet onbelangrijk erop te wijzen dat Lodewijk daarbij in vs. 2337 expliciet verwijst naar een passage in de *Derde pertie* van de *Spiegel historiael* die, als interpolatie, tevens in het *Boec van Lancelote* is opgenomen (vgl. Croenen & Janssens 1994, p. 114; Werkgroep van Groninger neerlandici 1983, p. 206-214 en Besamusca 2003, p. 51-56).

³⁸ Zie voor het literaire karakter van de *Vifte pertie* vooral Hage 1989.

³⁹ Croenen 1993 en voor enkele aanvullingen Croenen 2003, p. 141, noot 290 en p. 343-345.

⁴⁰ De Vries & Verwijs 1861-1879, dl. 3, p. 432 (vs. 29-34).

- ⁴¹ In boek 6, vs. 714-722 schrijft Lodewijk dat hij rond *onser Vrouwendach* in *Evenmaent* (dus rond 8 september 1315) door het *land van Reen* trok. Daarmee bedoelt hij waarschijnlijk een gebied ten zuiden van Antwerpen (Croenen 2003, p. 83). Daar ligt ook Kontich, de mogelijke verblijfplaats van Maria van Berlaar (vgl. Croenen 2003, p. 141, noot 290).
- ⁴² Van Oostrom 1982, p. 35-36; vgl. Hage 1994, p. 214-215.
- ⁴³ Hogenelst & Van Oostrom 1995, p. 83; zie voor de dedicatie boek 7, vs. 1215-1244, boek 8, vs. 1926-1969 en tevens Hage 1989, p. 190-194.
- ⁴⁴ Boek 6, vs. 1269.
- ⁴⁵ Boek 6, vs. 1274-1277.
- ⁴⁶ Obreen 1928, kol. 299; De Graaf 1996, p. 202 en p. 436, noot 261.
- ⁴⁷ Hage 1989, p. 145-146; boek 7, vs. 1229-1235 (let op de emendatie in vs. 1232) en boek 8, vs. 1929-1945.
- ⁴⁸ Boek 7, vs. 1945.
- ⁴⁹ Zie over dit conflict onder meer De Graaf 1996, p. 165-168 en 200-207 en Prevenier 2002.
- ⁵⁰ Wouter Vande Winkel is een van de weinige onderzoekers die beseft dat de *Vifte pertie* politiek gevoelig kan hebben gelegen. Hij vermoedt dat Lodewijk in zijn verslag van de Guldensporenslag een aantal zaken verzwijgt of verdraait om Gerard van Voorne gunstig te stemmen (Vande Winkel 2001).
- ⁵¹ Boek 6, vs. 1456-1458.
- ⁵² De steun die Floris Berthout sedert 1314 verleende aan de Franse koning legde hem geen windeieren (zie daarvoor de tabel bij Croenen 2003, p. 125). Onbegrijpelijk is de suggestie dat Floris Berthout zou hebben bijgedragen aan de totstandkoming van de *Spiegel historiael* (Hage 1989, p. 143; herhaald in Croenen 2003, p. 273-274). *Mijn her Florens* wordt in het zesde boek van de *Vifte pertie* immers uiterst negatief voorgesteld (*seide oec in sinen treken*, vs. 908; *ende pensde dese list*, vs. 973).
- ⁵³ Zie boek 6, vs. 867-1026 en vs. 1923-1956 (citaat: vs. 1951-1954).
- ⁵⁴ Hage 1989, p. 191.
- ⁵⁵ Boek 6, vs. 1284-1288.
- ⁵⁶ Zie voor die oorkonde Kort 1972, p. 15.
- ⁵⁷ Croenen 2003, 340.
- ⁵⁸ Wellicht biedt dat tevens een verklaring voor het ontstaan in Antwerpen van de *Brabantsche yeesten*, in exact dezelfde periode als de *Vifte pertie*, vgl. Sleiderink 2003, p. 118-119.
- ⁵⁹ Vgl. Biemans 1997, p. 183-185.
- ⁶⁰ Zie vooral Klein 1995.
- ⁶¹ In zijn recensie van Besamusca 2003 komt Ad Putter tot een gelijkaardige conclusie. Hij vergelijkt Velthem met Thomas Malory: 'als we de verplichting van de schrijver aan de geschiedkunde erkennen, worden zijn zorgen begrijpelijk: hoe ouder het avontuur, hoe moeilijker ook de taak om de geschiedenis te reconstrueren en de avonturen te vertellen zoals ze echt gebeurd zijn (want dat moet)' (Putter 2004, p. 202).